

ВІДГУК

на дисертацію Андрія Васильовича ГРУБІНКА

«Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу (1990-2016 рр.)», подану на здобуття наукового ступеню доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Європа другої половини ХХ – початку ХХІ століття пов'язана з досвідом втілення ідей єдності Старого Світу. Понад півстоліття розбудова Європейських Співтовариств, а згодом і Європейського Союзу засвідчила складність поєднання інтересів держав, які досі шукають формулу паритету між збереженням національно-державної самобутності і досягненням бажаної наднаціональної (наддержавної) спільності з метою направити ці інтереси на служіння загальному благу, чого Європі трагічно бракувало упродовж віків. Ці пошуки особливо складні, а тому помітні у такій чутливій для державного суверенітету сфері, як зовнішня політика і безпека. Складність самого процесу знайдення такої формули, яким є власне творення новітньої Євроспільноти, в умовах новопосталих викликів міжнародної безпеки та проблем розвитку самого ЄС дедалі частіше розчаровує не лише неофітів інтеграційних процесів, але й їх давніх учасників, серед яких історично виділяється Велика Британія.

Величне минуле Британської імперії «майстерні світу» та водночас «острівна» ментальність, мешканців Туманного Альбіону зазвичай лише у відносинах з європейськими континентальними партнерами/суперниками, і як наслідок загострене почуття особливості стали глибинними причинами референдуму про членство в ЄС 23 червня 2016 року і початку виходу з об'єднання. Так званий «Брексит» поки що незавершений комплексний процес полишення лав об'єднання Сполученим Королівством є каталізатором проблем європейців на шляху розбудови впливового Співтовариства не лише на його внутрішньо-організаційному, регіональному, а й на широкому міжнародному рівні. Тому безперечно актуальним є дослідження участі Великої Британії у формуванні і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС у 1990 – 2016 рр., проведене дисертантом А.Грубінком.

Автор розглянув комплекс важливих питань, недосить представлених в історіографії або тих, що потребують додаткового осмислення. Висвітлення їх у дисертації дало змогу ґрунтовно розкрити предмет дослідження. Наукова новизна полягає у тому, що вперше запропоновано періодизацію історії

Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС, критично проаналізовано участь у східноєвропейській політиці ЄС, оцінено внесок у становлення військово-технічної кооперації об'єднання, військово-гуманітарні операції та місії в різних регіонах, невід'ємні і важливі механізми практичного здійснення СЗППБ. Вперше в Україні досліджено особливості європейської політики урядів Д. Кемерона (2010-2014), зокрема щодо ЄС. Представлено роль Великої Британії у реагуванні Європейського Союзу на російсько-український конфлікт. Обґрунтовано наукове положення, що «Велика Британія знехтувала можливостями лідерства в Європейському Союзі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, яка була оптимальною для максимального прояву її лідерських амбіцій в об'єднанні» (с.527).

Насамперед помітне прагнення автора з'ясувати сутність СЗППБ ЄС, витоки, структуру, функції та взаємодію суб'єктів (держав Співтовариства, наднаціональних інституцій, недержавних структур) в межах цієї сфери функціонування спільноти. Головними детермінантами специфіки СЗППБ цілком слушно визначено нетипову природу Європейського Союзу як міждержавного і квазідержавного утвору і особливості зовнішньої політики, класичної прерогативи і функції суверенної держави (с.71). Накладання особливостей СЗППБ ЄС на своєрідний досвід, традиції, ментальність, значний потенціал Великої Британії у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони зумовило складність адаптації до об'єднавчих процесів, конструювання стратегії впливу в умовах перманентної євроінтеграції.

Дисертантові поталанило системно викласти характеристику всіх засад зовнішньої політики Великої Британії, що справили вирішальний вплив на формування взаємин держави з ЄС і визначали особливості участі у СЗППБ, завдяки чому розкрито специфіку підходів Сполученого Королівства до євроінтеграції, взаємодії з провідними регіональними партнерами та європейськими інституціями щодо формування і розвитку зовнішньої політики і виміру безпеки у функціонуванні об'єднання.

Структура дисертації впливає з предмету, мети і завдань. У першому розділі «Стан наукової розробки теми, джерельна база і методологія дослідження» насамперед приваблює увагу огляд напрацювань провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників з історії євроінтеграції, участі Великої Британії у становленні та розвитку СЗППБ ЄС. Виділено українську, британську, американську і російську історіографію. Дисертант слушно зробив акцент на аналізі двох перших груп. Зроблено висновок про недостатній рівень цієї проблематики в історіографії, брак відсутність фундаментальних комплексних праць (с.519). Головну увагу як українських, так і зарубіжних

(насамперед британських) дослідників привернула тематика внеску Великої Британії у формування військово-політичної складової ЄС, що ігнорує інші аспекти зовнішньої політики і галузі безпеки об'єднання.

Джерельна база (підрозділ 1.2), є достатньою, різноманітною і дає змогу всебічно дослідити проблему. Дисертант вивчив неопубліковані матеріали Відділу державного архіву МЗС України (с.64) стосовно участі Великої Британії в ЄС, політики керівництва держави з євроінтеграції, ставлення до цього процесу. Використано значну кількість британської та американської преси, Веб-ресурсів.

В огляді теоретичних засад головним є авторське формулювання понять «Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу» та «атлантизм» (с.73, 78). Детальний аналіз є обґрунтованим, зважаючи на специфіку англо-американських взаємин і пріоритет атлантичного напрямку політики Великої Британії, в основі якого НАТО. Методологія відповідає спеціальності. Основну групу складають конкретно-історичні методи і засади наукового пізнання. Застосування знайшли міждисциплінарний підхід, елементи політології і права з огляду на специфіку предмету.

Дисертант слушно зазначив залежність спільної політики від суб'єктів і відносин ЄС зі США і державами ближчої периферії. В глобалізованому світі чітко розмежувати виміри безпеки нереально. Політика ЄС поєднала елементи військово-оборонної співпраці та гуманітарного впливу на довкілля. Федералізм у Великій Британії є ідейною течією на збереження єдності Сполученого Королівства. А імперський федералізм побудовано на нових взаєминах метрополії з колишніми колоніями. Засада обов'язковості ухвал Співтовариств конфліктує з британським законодавством, а англо-американська правосвідомість і юридична система істотним чином відрізняється від континентальної Європи.

Після Другої світової війни британці прихильно ставилися до об'єднання Європи без прямої участі, як свідчили виступи У.Черчилля про союз англomовних країн обабіч Атлантики. З перебудовою Імперії на Співдружність Лондон переорієнтувався на Європу і повільно адоптувався до Співтовариств (с.122-123, 137-138): Західний союз, НАТО, Європейське оборонне співтовариства. Гарантія балансу сил в Європі і наявність «особливих відносин» з США мали стати запорукою статусу світової потуги. До Гельсінської наради з безпеки і співробітництва (НБСЄ) держави ЄС активізували контакти зі Східною Європою, Китаєм і державами Третього Світу. Велика Британія визначає пріоритети Співдружність, Сполучені Штати

Америки і Західна Європа. Співдружність (Commonwealth) самоврядних формально рівноправних домініонів перейшла від «спільної відданості Британській короні» до «главенства» монарха. Міністерство у справах Співдружності з'єднано з Міністерством закордонних справ

У другому розділі «Еволюція британського підходу до європейської політичної інтеграції у 1940-1980х роках» представлено аналіз передумов СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у формуванні механізму Європейського політичного співробітництва. Останній почав працювати 1970 року, тому дослідник досить широко представив аналіз політичної та військової кооперації держав Західної Європи повоєнних десятиліть (друга половина 1940х–1960ті), альянсів і невдалих спроб автономізації європейської системи безпеки в рамках атлантичної співпраці як передісторії Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) ЄС. Автор розглянув погляди «архітекторів» участі в регіональній інтеграції У.Черчилля, Г.Макміллана, Г.Вільсона, Е.Хіта, М.Тетчер на європейське об'єднання. Активна участь Великої Британії у становленні і механізму Європейського співробітництва стала важливим сегментом гарантування позицій держави у міжнародних відносинах, але «мала суперечливі результати», що притаманно участі Сполученого Королівства в інтеграції (с.175). Британці принципово обстоювали неможливість європейського автономного оборонного механізму окремо від НАТО (тобто США), що виявилось на прикладі гальмування діяльності ЗЄС і свідчило про збереження першості англо-американських «особливих відносин» в системі політичних союзів Сполученого Королівства.

За висновком дисертанта, незважаючи на позитивний консенсус в британському політикумі з долучення до зовнішньополітичної кооперації держав ЄЕС, це питання мало елітарний характер і не знаходило значних відгуків в широких суспільних масах (с. 136). Вочевидь це стало однією з причин суперечливого досвіду відносин Великої Британії із західноєвропейськими партнерами, помірковано-скептичної позиції британських урядів щодо СЗППБ у 1990-2000х роках, бо треба було шукати підтримки переважно євро-скептичного і недосить обізнаного з європейської інтеграції електорату.

У третьому розділі «Вплив Великої Британії на формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу» представлено дослідження впливу на політико-правову фіксацію СЗППБ на етапах розробки, ухвалення і реалізації норм Маастрихтського, Амстердамського, Ніццького і Лісабонського установчих договорів ЄС. Проаналізовано тактику урядів Дж.Мейджора, Т.Блера, Г.Брауна, Д.Кемерона щодо СЗППБ в контексті

членства в ЄС. Зроблено висновок, що позитивні зміни у ставленні лейбористських урядів Т.Блера (1997-2007) до СЗППБ ЄС мали тактичний (прагматичний), а не стратегічний характер і не виходили за рамки усталених засад новітньої політики Великої Британії (с.234). Наслідки політики урядів Д.Кемерона (2010-2016) мали негативний характер зі втратою частини впливу на регіональну політику, зокрема, в Центрально-Східній Європі (с.377).

У четвертому розділі «Вплив відносин Великої Британії з стратегічними партнерами на розвиток зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу» проаналізовано роль відносин зі стратегічними партнерами у СЗППБ ЄС. Відзначимо аналіз позицій Королівства порівняно з позиціями Франції і Німеччини, лідерів євроінтеграції. Обґрунтовано висновок, що інституційно-функціональне забезпечення СЗППБ звелось до компромісу «великої трійки» ЄС (с.348). Після виходу Британії Італія може посісти місце між провідних держав (с.331-332). Цінність американо-британських відносин зумовила дихотомію європеїзм-атлантизм, бо це один з чинників, а водночас суперечність у позиції щодо розбудови СЗППБ ЄС. Через Brexit «особливі відносини» у значній мірі втрачають значення.

Німеччина намагалася розширити традиційний вплив на ЦСЄ, а Франція зоною стратегічного впливу вважала Середземномор'я. Агресія Росії проти України, поставила на порядок денний нові завдання. Американо-британська коаліція знову виконує місію гаранту проти загрози. Американо-британські війська склали основу оперативних підрозділів НАТО в Польщі і Східній Балтії. Переглядів ставлення до безпеки сприятиме політика президента Д. Трампа, який дав зрозуміти, що відійде від домінування американських зобов'язань за інертності Європи у фінансуванні оборони. Євросоюз і Велика Британія не зацікавлені в розриві. Вихід з ЄС ліквідує баланс сил, і Франція опиниться перед посиленням ФРН. Велика Британія буде змушена покинути механізми СЗППБ. Лондон втратить майданчик відстоювання власних інтересів. Це може підвести підсумок під амбіціями Сполученого Королівства, зведе його до рангу острівної держави регіонального рівня. Американо-британські «особливі відносини» матимуть визначальний вплив, лише якщо «Brexit» може розглядатися як складова ключової ролі НАТО в гарантуванні європейської безпеки. (с.349-351)

У п'ятому розділі «Роль Великої Британії у політиці сусідства Європейського Союзу» показано участь у східноєвропейській політиці, відносин ЄС – Україна, пріоритет розширення Співтовариства для Лондону як засобу стримування інтеграції і посилення впливу в Європі. Сполучене Королівство відіграло важливу роль у вступі до Євросоюзу держав Центрально-

Східної Європи. Водночас уряд Д. Кемерона сповідував прагматичну і помірковану політику. Політика щодо пострадянського простору зазнала сильний вплив російського чинника, який послабшав 2014 року з початком російської агресії проти України. Східноєвропейська політика залишалася периферійною складовою СЗППБ.

Дисертант простежив еволюцію ставлення Британії до Радянського Союзу. М. Тетчер вірила в можливість некомуністичного СРСР. Це суперечило суспільним настроям, і експерти звертали увагу на відцентрові тенденції. Британський інтерес лежав у площині запобігання перспективі домінантного альянсу Німеччина–Франція–Росія. Ситуація в Чечні не дала змоги працювати з Росією. (с.381-183). Російсько-український військовий конфлікт з 2014 року засвідчив кризу безпеки, невдачі «Східного партнерства». Зміни в Києві та зближення з ЄС і США сприйняте в Росії як «геополітична катастрофа». Ідея «Великої Європи» від Атлантики до Уралу (Ш. де Голль, З.Бжезінський) зазнала краху. Після анексії Криму Росія повинна заплатити за порушення міжнародного права. Британський уряд відіграв важливу роль у переконуванні ЄС, зокрема, Німеччини щодо економічного тиску на Росію.

Грузія, Молдова і Україна в «Brexit» втратять одного з головних прихильників розширення Євроспільноти. Без Великої Британії Угорщина, Словаччина, Італія, Австрія, які прагнуть звичайних відносин з Росією, будуть мати більше впливу в ЄС. Послаблений Європейський Союз вигідний Росії, яка може розширити руйнівний вплив. Це негативно вплине на євроінтеграційні перспективи пострадянських країн і зменшить шанси на членство навіть у перспективі. (с.397-400)

Сполучене Королівство визнало незалежність України лише після припинення існування СРСР. Велика Британія першою з ЄЕС визнала незалежність. Гарантії безпеки з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Меморандум 1994 р.) мали формальне значення, а допомога Великої Британії за добровільну відмову від ядерного статусу була символічною (с.401-402). Захід знехтував просторами Східної Європи. Пострадянські республіки між Росією і ЄС отримали статус відносно благополучних буферних територій з перспективами демократичного розвитку. Захід віддав Росії терени її традиційного впливу (окрім Прибалтики) за впровадження ринкової економіки і демократизацію. Захід вірив, що Росія відмовилася від імперських устремлінь.

Припинивши партнерські відносини з Росією 1914 р., Євросоюз не може нічого запропонувати Україні, крім методів «м'якої сили» (дипломатична та

економічна підтримка, угоди про асоціацію і зону вільної торгівлі, антиросійські санкції). Іронія в тому, що вона потребує твердої влади, аби стати ефективною. Лондон розглядається в Росії як сателіт Вашингтона, що апріорі робить слабкими його позиції. З перших днів агресії в Криму Велика Британія засудила дії Росії і підтримала її виключення з міжнародних організацій, зокрема Великої вісімки. Лондон виступив одним з ініціаторів санкцій ЄС проти Росії, висловив готовність надати фінансову і військово-технічну допомогу Україні, підтримав Угоду про асоціацію України з ЄС. Британці виділили кошти для нелетальних засобів (наметів, обігріву, харчів), бронемашини, військових інструкторів, медичне устаткування, прилади нічного бачення, GPRS-навігатори і комп'ютери. Велика Британія від 2014 до 2016 р. допомогла Україні на 5 млн. дол., 4-те місце з донорів після США, Канади і Польщі. А США передали Україні майно на 117,5 млн. дол. Вихід Сполученого Королівства з ЄС може мати негативні наслідки для України (с.412-415).

Шостий розділ «Трансформації британських підходів до розвитку системи безпеки та оборони Європейського Союзу» висвітлює участь у реформуванні НАТО і відносин Альянсу з Європейським Союзом в СПБО ЄС. Атлантизм Сполученого Королівства «став одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення ЄПБО/СПБО ЄС» (с.500). Запровадження відносин ЄС з НАТО на початку 2000х рр. пов'язано зі зміною позиції Великої Британії щодо формування військової компоненти ЄС раннього періоду урядів Т.Блера. Велика Британія причетна до стратегічної квалості ЄС як суб'єкта системи європейської безпеки, залежного від НАТО, що підтверджено в умовах російсько-українського конфлікту. Така позиція негативно вплинула на формування військово-технічних ресурсів ЄС і незавершеність європейського ринку озброєнь. В миротворчих операціях і місіях Євросоюзу Сполученому Королівству не поталанило повною мірою виявити свій потенціал.

Дві аксіоми британської політики з євроінтеграції – НАТО і міждержавний підхід до ЄС були непорушними основами міжпартійного консенсусу. Атлантизм виявився під час збройної агресії Росії проти України. Події стимулювали НАТО. Агресія засвідчила необхідність повернення до європейської зони з відновленням загрози зі Сходу. Головну ставку Лондон зробив на Сили реагування Альянсу проти агресії на території ЄС. Визнано «дугу небезпеки та нестабільності» вздовж периферії Альянсу і на Сході Європи, Близькому Сході і Півночі Африки. Гіпотетично Велика Британія може повернутися до Європейського Союзу, коли США у військовому плані підуть з Європи, а об'єднання візьме частину функцій НАТО. Перспектива нереалістична, доки не нівельована загроза тотальної війни з боку Росії, але за

непрогнозованого розвитку, нетрадиційних загроз (тероризм, кібератаки, фінансові злочини, гібридні війни, транскордонна злочинність) теоретично можлива (с.454-458).

Додатки до роботи поглиблюють візуальне і змістовне вивчення тематики. Це оригінальні авторські розробки (Додаток А) і офіційні відомості євроструктур (Додатки В-Є), доречні за високий рівень інформативності, особливо щодо питань внеску Великої Британії у розвиток СПБО ЄС. Науково-практичне значення дисертації полягає у можливості її використання для досліджень з міжнародних відносин, Європейського Союзу, новітньої історії Великої Британії, підручників, навчальних посібників і лекційних курсів, у діяльності Міністерства закордонних справ України. Результати дослідження є змістовними, обґрунтованими, достовірними, доведеними. Досягнуто мети. Автореферат містить логічний і повний виклад змісту. В опублікованих працях автора відображено положення дисертації.

Звичайно і на Сонці є плями, а в кожній навіть дуже гарній роботі можна помітити недоліки. Дисертант має рацію в ретроспективі англосакського згуртування і норманського завоювання, хоча перебільшує роль Парламенту в Середньовіччі та заваду його суверенітету європейській інтеграції за кількасот років (с.116). Слушно зазначено космополітизм еліт Європи від Вестфальського миру до Французької революції, думки У.Пенна, Дж.Беллєрса, Дж.Бентама в XVII-XVIII ст. про якісь механізми забезпечення миру, а з іншого боку, непослідовність щодо Священного Союзу і «блискуча ізоляція» XIX ст. (с.117-119). Варто було принаймні побіжно згадати згубну роль вагань Великої Британії щодо Європи в переддень Першої світової війни і «умиротворення» агресорів у міжвоєнну добу. Одіозне нехтування радянським геноцидом (за винятком таких одинаків, як Ланселот Лоутон у відчайдушних спробах привернути увагу до трагедії України), тривалі пошуки порозуміння з фашизмом і спроби каналізувати експансію нацизму потурали тоталітаризмові й залишали Європу йому на поталу.

В праці про політику Великої Британії в галузі оборони і безпеки ніде не названо, що саме загрожувало обороні Сполученого Королівства та жорсткій і м'якій безпеці з точки зору його урядів, і якою мірою це адекватно реальній обстановці, на думку дисертанта. Майже не показано поступову еволюцію поглядів провідних діячів основних партій (консерваторів, лейбористів, лібералів) і позиції інших сил (Зелених, пацифістів, шотландців тощо) залежно від зміни обставин. Варто би докладніше проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні причини і суть розбіжностей між парламентськими партіями Сполученого Королівства. Замало уваги приділено порівнянню британської

політики з мотивацією і поведінкою провідних континентальних держав. Автор добре знає проблематику й міг конкретніше пояснити менш обізнаним читачам, чому «Британія у період правління урядів Д.Кемерона завдяки перемозі євро-скептичного популізму втратила черговий реальний шанс, ...знехтувала можливостями лідерства в Європейському Союзі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки» (с.31)

Трапляються дрібні недоліки: **Співдружність**, а не «союз» незалежних держав (СНД, с.24), звичайно **Східна Балтія**, а не по-радянськи «Прибалтика» (с.411), Соціалістична **співдружність** (ОВД і РЕВ), а не «табір» (анахронізм, с.266), **науково-дослідницькі**, а не «науково-дослідні» (с.26) теми Інституту історії України, який провадить дослідження, а (на щастя!) не ставить досліди. Якісна оцінка дисертації є справою рецензентів, а не автора («Достовірність отриманих результатів забезпечено поглибленим вивченням історіографії теми, неупередженим аналізом широкого переліку джерел, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів.... Дисертація є самостійною науковою працею...», с.33-34). В характеристиці розробки теми попередніми авторами (с.36-63) майже нема критики (лише згадки на С.40, 42-44, 49, 51) і нема спроб з'ясувати причини хиб і помилок: чи це наслідок недостатньої інформованості або чиясь свідомо тенденційність. Натомість джерельну базу і теоретико-методологічні засади (с.64-86) гарно структуровано і схарактеризовано.

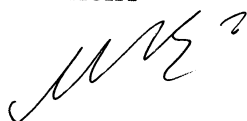
Хоча це досить поширені кострубатості, з точки зору точності краще казати **простежено**, а не «прослідковано» (с.29), **поталанило**, а не «вдалося» (с.32, 41, 221, 259, 367, 462, 527), **взаємини**, а не «взаємовідносини» (с.77), **всеосяжний**, а не «всеохоплюючий» (с.79), **сподіване**, а не «очікуване» (с.128, 224, 248, 281), **спроба**, а не «намагання» (с.136, 364, 407, 444, 450), **воєнний**, а не «військовий» час (с.161), **запобігти** чомусь, а не «попередити» (с.204), **вкотре**, а не «вчергове» (с.208, 211, 276, 379, 409, 412, 443, 445, 454), **наступний**, а не «черговий» (с.210, 245, 377, 403, 450), **виняток**, а не «виключення» (с.232), **мета**, а не «ціль», **брак**, а не «відсутність» (с.238), англійське **звичаєве**, а не «загальне» право (с.332), **самотній**, а не «наодинці» з кимось (с.378), **довкілля**, а не «зовнішнє середовище» (с.392), В українській мові іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини мають закінчення **—ові** або **—еві** чи **—єві**, а кінцівка **—у** лише розріджує одноманітні повторення.

Висновки дисертації послідовно відповідають на поставлені завдання, щоправда «з'ясовано.., доведено.., досліджено.., встановлено..., виділено..., вивчено, що...» (с.519-527) скоріше є лексикою анотації, а не підсумування, що має бути ствердним, а не описовим. «Списки використаних джерел» до всіх розділів насправді містять також літературу, а не лише документальні джерела.

Зазначені вади і здебільшого формальні недоліки не носять принципового характеру, не применшують якості самостійного, корисного і глибокого дослідження, а в разі згоди з висловленими зауваженнями і побажаннями їх можна врахувати і легко виправити в подальшій роботі. Автореферат і численні наукові публікації автора з обраної теми розкривають зміст дослідження.

Отже, дисертація Андрія ГРУБІНКА «Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу (1990-2016 рр.)» за змістом і формою відповідає всім високим вимогам, передбаченим у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, із змінами) і дає підставу висновку, що автор заслуговує присудження наукового ступеню доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент

Професор Михайло КІРСЕНКО, доктор
історичних наук

